

УДК 930: 165.731; Лесевич,,19/20”

О.М. Богдашина

В. В. ЛЕСЕВИЧ–ПОПУЛЯРИЗАТОР ПОЗИТИВІЗМУ

У статті розглядається роль відомого публіциста у поширенні позитивістських ідей в Росії (1860-ті рр. – початок ХХ ст.)

Ключові слова: рецепція позитивізму.

В статье рассматривается роль известного публициста в распространении позитивистских идей в России (1860-е гг. – начало ХХ в.)

Ключевые слова: рецепция позитивизма.

In the article are examined role of famous publicist in dissemination of the positivist ideas in Russia (1860`s – at the beginning of the 20th century).

Key words: reception of positivism.

Постановка⁵¹проблеми. Для новітньої української історіографії характерним є активний процес осмислення свого досвіду, модернізації методології та методики наукових досліджень, зростання інтересу до теоретико-методологічних проблем. У цьому контексті актуальним є вивчення рецепції позитивізму. Важливу роль у поширенні і сприйнятті освіченими колами російського суспільства ідей позитивізму зіграли праці філософа і публіциста Володимира Вікторовича Лесевича (1837–1905). Останній мав менший вплив, ніж інші «володарі дум» того часу, його товариші П.Л. Лавров та М.К. Михайловський, на молодь. В. В. Лесевич не лише висловлював власні судження, а часто оцінював та коментував думки інших науковців щодо елементів позитивістського варіанту історіописання.

Проте його публіцистика 1860-х - 1905 рр. потребує подальшого вивчення.

Аналіз актуальних досліджень. Перші дослідження про В. В. Лесевича (здебільшого рецензії на його праці) вийшли ще за життя вченого та незабаром після його смерті у 1905 році. Філософській спадщині В. В. Лесевича присвячені праці В. М. Бондарчука, Л. О. Звездіної, Б. К. Матюшка [1–2, 15–18]. Проте дослідники мало уваги приділяли впливу його публіцистики на поширення позитивізму в Росії.

Мета статті – шляхом аналізу публіцистичної спадщини В. В. Лесевича простежити особливості рецепції позитивізму серед інтелігенції Росії.

Виклад основного матеріалу. Рецепція позитивізму в Росії еволюціонувала від первинного ознайомлення з творами класиків позитивізму (1860-ті – 1870-ті рр.) до їх активного поширення (1880-ті – 1890-ті рр.) та критичного переосмислення на початку ХХ ст. Своє життя В. В. Лесевич присвятив вивченню і пропаганді позитивізму, вважаючи його основою історіографії, соціології та інших суспільних наук. Більш того – на думку В. В. Лесевича у пореформений час позитивізм став основою світогляду передової інтелігенції. Публіцист практично повторював О. Конта: «Позитивна філософія є світогляд, що складається з усієї сукупності позитивного знання» [8, с. 372].

В. В. Лесевич відмічав дещо запізнений у порівнянні з європейськими державами, але дуже бурхливий і успішний початок поширення

позитивістських ідей у Росії. Серед несприятливих обставин, що затримали поширення ідей «раннього» позитивізму у Росії він виділяв слабкий розвиток філософії, обмеження друку та ввозу англійської та французької літератури, вплив німецького ідеалізму [8, с. 371]. Водночас дослідник підкреслював захоплення ідеями позитивізму в Російській імперії в 1860-х – 1870-х роках так: «Вчення це стало поширюватися з надзвичайним успіхом. Погляди та поняття позитивної школи проникли усюди, навіть туди, де не чули про Конта та його систему: заперечення метафізики, необхідність зв'язку науки та філософії, відмінність абстрактних та конкретних наук, співвідношення між науками, законвідповідність в ділянці явищ моральних та суспільних, саме слово соціологія... все це стало такою необхідною приналежністю розумового складу... освіченої людини... Позитивізм тому був справою часу, ніж особистості» [6, с. 530]. Рецепцію позитивізму серед освічених кіл у Росії В. В. Лесевич описував так: «Трактат, стаття, лекція завжди викладаються в наш час так, немовби курс позитивної філософії складає невід'ємну частину нашої обов'язкової освіти» [9, т. 2, с. 148].

Цілком логічно, що позитивісти саме в розвитку свідомості, поширенні знань та освіти вбачали головну умову та критерій прогресивного цивілізаційного розвитку. Зокрема, В. В. Лесевич розділяв поширену в науковому середовищі думку, що наука повинна стати керівником у житті [10, с. 168].

Прихильники позитивістських ідей, крім того, визнавали існуючі моральні норми застарілими. «Моральні істини, – писав В. В. Лесевич, – вже не можуть бути більш прийнятні в їх ортодоксальній формі» [10, с. 165]. Отже, позитивізм сприяв поширенню нових моральних норм.

Хоча з початку 1880-х рр. позитивісти перестали вважати позитивізм програмою активних дій, але продовжували високо оцінювати позитивне вчення як важливий етап розвитку суспільної думки. Так, В. В. Лесевич писав у 1898 р., що ідеї О. Конта «залишаться в історії славним пам'ятником вільних пошуків істини, що надихалися вищими інтересами людства» [11, с. 17].

Серед читаючої публіки Росії 1860-х – 1880-х років твори Г. Спенсера були більш популярними, ніж твори самого засновника позитивізму О. Конта. В. В. Лесевич писав у 1884 р.: «Спен-

сер користується в нас такою великою популярністю, що рідко дістається письменникам... Спенсера читали усі, починаючи з учених і кінчаючи самими звичайними читачами» [9, т. 2, с. 602]. Д. М. Овсянико-Куликовський згадував, що він в студентські роки ознайомився з ідеями Огюста Конта, в тому числі за працями В. В. Лесевича («став палким прихильником позитивної філософії (і, зрозуміло, ненависником будь-якої «метафізики», як воно і годилося тоді)» [19, с. 322]).

Розкритикована позитивістами метафізика розглядалася, відповідно до учення О. Конта про три стадії розумового розвитку, як проміжна ланка між теологією та позитивним знанням. Характерний приклад інтерпретації метафізики як застарілого способу мислення та другої стадії суспільного розвитку міститься в статті В. В. Лесевича «Філософія історії на науковому ґрунті» [10]. Вчений називав такі «вади» метафізичного пізнання: «Метафізика ґрунтується цілковито на психологічній основі, а саме на положенні, що все, що узгоджується з вимогами розуму, дійсно існує. Метафізика суб'єктивна і чужа спостереженню та досліді» [10, с. 187]. Водночас, розглядаючи розвиток ідей за трьома визначеними О. Контом періодами, російський журналіст підкреслював важливість етапу планування метафізичних теорій для подальшого розвитку науки: «Заслуга метафізики полягає в тому, що вона замінила уявлення про примхливі божества уявленням про абстраговані сутності [курсив автора – О. Б.], спосіб дій яких вона визнала незмінним. У цій незмінності ховається зародок науки» [10, с. 188].

Як один із активних пропагандистів позитивістських ідей В. В. Лесевич розділяв оцінку метафізики, висловлену Г. Т. Боклем: «За метафізичним методом, як помітив Бокль, не було зроблено ніякого відкриття в жодній галузі знання» [10, с. 190]. У 1860-ті – 1870-ті роки, коли позитивісти пророкували метафізиці швидкий кінець, В. В. Лесевич був впевнений, що «метафізика вступила в останню фазу свого існування» [10, с. 189]. Проте він визнавав, що «питання, які до сього часу вирішувалися метафізично, не передумувалися позитивізмом науково, а попросту були обійдені, усунуті, скасовані» [7, с. 198].

Посилаючись на О. Конта, В. В. Лесевич відносив до метафізики загальну сукупність поглядів, що розробляються метафізичним методом та всі власне філософські питання, які в розумінні позитивістів були за своєю суттю в основному метафізичні [14, с. 293]. Дослідник влучно зауважив, що О. Конт змішав філософію з метафізикою як окрему науку і відхилив її ра-

зом з методом [14, с. 294]. Боротьба з «метафізикою» була визначальною рисою світогляду позитивістів. «Позитивізм, – зізнався В. В. Лесевич, – без протиставлення метафізиці немислимий» [5, с. 151].

Прогресивність нової соціологічної науки полягала, на думку В. В. Лесевича, саме у відмові від старих ідей [10, с. 169] та спробі очистити не лише науку, а й суспільну свідомість від ідеалістичної метафізики [5, с. 151]. Подібні настрої особливо були поширені серед молоді [21, вип. 7–8, стб. 337]. Пізніше В. В. Лесевич (можливо, маючи на увазі і себе в молодості) згадував, що в 1860-х – 1870-х роках послідовники О. Конта «надали позитивізму дух якогось сектантства» [14, с. 294]. Про емоційний градус полеміки свідчить наступна оцінка В. В. Лесевича. У 1860-х – 1890-х роках класифікація наук О. Конта була настільки популярною серед науковців, що осіб, які не визнавали контівські класифікацію наук та закон трьох стадій, В. В. Лесевич обізвав глухонімими [9, т. 2, с. 148].

У приватному житті оцінки В. В. Лесевича не були такими категоричними. Так, у рукописній замітці «Позитивізм як теорія» він визнав деяку обмеженість цієї теорії: «Ми не вважаємо позитивізм ні повною, ні кінцевою істиною, але вважаємо його одним із здорових елементів сучасного європейського мислення» [3, арк. 1].

На переконання В. В. Лесевич, пореформене життя потребувало соціології, що мала, за задумом О. Конта, відкрити закони історичного процесу. Головним завданням саме соціолога, а не історика оголошувався пошук історичних законів. До предмета соціології В. В. Лесевич відносив «вивчення суспільних явищ у сенсі неминучої підкореності їх природним законам» [10, с. 172]. Він заперечував існування суспільних законів взагалі [5, с. 170–172] і виступив за те, що б історію суспільства вивчали за допомогою лише соціологічних та біологічних законів [8, с. 379]. Пошук цих законів вчений оголошував головним завданням соціолога, а не історика [10, с. 172].

Методологію соціології В. В. Лесевич обмежував трьома методами: спостереження, дослід, порівняння [10, с. 172–173]. Він заперечував важливість дедуктивного пізнання, вважаючи, що все можна пояснити індуктивним шляхом: «Наука не менш метафізики ревню шукає єдності та зв'язку між пізнаннями, але вона не захоплюється ні аналогіями, ні гіпотезами, що не перевіряються, а тому може стверджувати єдність між речами лише настільки, наскільки

ки відкриває фактично та встановлює експериментально» [12, 1888, № 12, с. 21–22].

В. В. Лесевич, подібно іншим позитивістам, ставив ідею прогресу в залежність від розвитку знань та суспільної свідомості: рівень «розвитку розумової діяльності» та її характер [10, с. 178]; Він також наголошував, що «прогрес промисловості, мистецтва, моралі та політики істотно визначається рівнем розвитку розумової діяльності та характером її напрямку» [10, с. 178]. Під впливом ідей Г. Спенсера та інших представників англо-американського позитивізму В. В. Лесевич висував й інший критерій суспільного прогресу - людське щастя, характеризуючи суспільний прогрес як прагнення до ідеалу («людяності»), а головною рушійною силою прогресу назвав розумову діяльність [10, с. 168]. Взагалі він оцінював тріумф позитивної філософії як важливий етап розвитку цивілізації та прогресу саме в соціальних відносинах: життя «стає людяніше, світліше, та все більш і більш усуваються з нього явища, що ображають справедливість та перешкоджають успіхам цивілізації» [10, с. 169].

Раніше від Ф. К. Вовка В. В. Лесевич дійшов висновку про необхідність врахування в історичних дослідженнях даних про еволюцію самої людини. Він вважав, що для цивілізаційного розвитку важливі не лише матеріальні блага, а й розвиток «найвищих властивостей людської природи» [10, с. 174].

На початку ХХ ст. В. В. Лесевич називав емпіріокритицизм єдиною науковою точкою зору [13]. В своїх пізніх працях під впливом А. Ріля та Р. Авенаріуса він зосередив увагу на відносності пізнання та умовності епістемологічних понять. Виходячи з позицій «другого» позитивізму, В. В. Лесевич піддав критиці свого колишнього ідола – О. Конта: «У системі Конта не існує критичного дослідження умов пізнання, ... у ній немає й критики понять, а тому не з'ясовано: чи відповідають поняттям реальні об'єкти, чи ні; якщо відповідають, то яким чином – посередньо чи безпосередньо, і, нарешті, чи відповідають всім поняттям або лише деяким» [7, с. 193–194]. В. В. Лесевич високо оцінював вчення Р. Авенаріуса, навіть у порівнянні з О. Контом [9, т. 2, с. 361]: «Емпіріокритицизм повинен вважатись одним з найвеличніших і блискучих надбань тільки що минулого століття» [9, т. 2, с. 660].

В. В. Лесевич високо оцінював неокантіанство, намагаючись синтезувати засади позитивізму та ідеалізму. Так, на його думку, новий напрям не був, на відміну від позитивізму, гносеологічно обмеженим [4, с. 28, 30]. О. Конт, за його оцінкою, у вступі до «Курсу позитивної

філософії» неодноразово використовував поняття І. Канта «річ у собі» та повторив його твердження про відносний характер знань, причинність та закономірність історичних явищ [14, с. 293].

Висновки. Отже, висловлені В. В. Лесевичем ідеї були типові для послідовника позитивної філософії. Його праці сприяли подальшому розповсюдженню та сприйняттю доктрини позитивізму серед освічених кіл російського суспільства означеного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук В. М. Позитивізм В. В. Лесевича / В. М. Бондарчук // Вісник Київського університету. Сер. Філософія, політологія. — 2004. — Вип. 68 / 69. — С. 64—67.
2. Звєздина Л. А. В. В. Лесевич — представитель русского позитивизма : (Марксистско-ленинская критика онтологии и гносеологии) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. филос. наук : спец. 09. 00. 03 “История философии” / Звєздина Лариса Алексеевна. — Л., 1975. — 165 с.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського Національної академії наук України. Ф. 214.
4. Лесевич В. В. Метафізика, позитивізм и научная философия / В. В. Лесевич // Отечественные записки. — 1879. — Т. 244, № 6. — С. 26—50. — Рец. на кн.: Типы современной философской мысли в Германии. Очерки из путешествия за границу / П. А. Милославский. — Казань : Тип. унта, 1878. — 323 с.
5. Лесевич В. В. Опыт критического исследования основ начал позитивной философии / В. В. Лесевич. — СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1877. — 295 с.
6. Лесевич В. В. Первые правозвестники позитивизма / В. В. Лесевич // Отечественные записки. — 1873. — Т. 211, № 12. — С. 529—576.
7. Лесевич В. В. Письма о научной философии / В. В. Лесевич. — СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1878. — 208 с.
8. Лесевич В. В. Позитивізм после Конта / В. В. Лесевич // Отечественные записки. — 1869. — Т. 183, № 4. — С. 361—398.
9. Лесевич В. В. Сочинения : в 3 т. / В. В. Лесевич. — М. : Книгоизд-во писателей, 1915. Т. 1 : Статьи по философии. — 647 с. Т. 2 : Статьи по философии. — 663, II с. Т. 3 : Статьи общенаучного характера. — 712 с.
10. Лесевич В. В. Философия истории на научной почве : (Очерк из истории культуры

- XIX века) / В. В. Лесевич // Отечественные записки. — 1869. — Т. 182, № 1. — С. 163—196.
11. Лесевич В. В. Философские воззрения Огюста Конта (по поводу столетнего юбилея) / В. В. Лесевич // Русское богатство. — 1898. — № 3. — С. 1—17.
 12. Лесевич В. В. Метафизика, позитивизм и научная философия / В. В. Лесевич // Отечественные записки. — 1879. — Т. 244, № 6. — С. 26—50. — Рец. на кн.: Типы современной философской мысли в Германии. Очерки из путешествия за границу / П. А. Милославский. — Казань : Тип. унта, 1878. — 323 с.
 13. Лесевич В. В. Эмпириокритицизм как единственная научная точка зрения / В. В. Лесевич. — СПб. : Посев, 1909. — 72 с.
 14. Лесевич В. В. Этюды и очерки / В. В. Лесевич. — СПб. : Тип. Стасюлевича, 1886. — 407 с.
 15. Матюшко Б. К. Лесевич: еволюція філософії та позитивізм Конта як пройдений етап / Б. К. Матюшко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер: філософія. — 2001. — № 6. — С. 26—29.
 16. Матюшко Б. К. Особливості спрямування позитивістських ідей В. Лесевича / Б. К. Матюшко // Філософські обрії. — Полтава, 2004. — № 11. — С. 22—34.
 17. Матюшко Б. К. Еволюція філософських поглядів В. Лесевича: дис...канд. філос. наук: 09.00.05 / Матюшко Богдан Константинович. — К., 2005. — 191 с.
 18. Никитин П. Кладези мудрости российских философов / П. Никитин // Дело. — 1878. — № 10. — С. 1—30 ; № 11. — С. 123—166. — П. Никитин — псевд. П. Н. Ткачёва. — Рец. на кн.: Письма о научной философии / В. В. Лесевич. — СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1878. — 208 с.
 19. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Воспоминания / Д. Н. Овсяннико-Куликовский // Литературно-критические работы / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. — М., 1989. — Т. 2. — С. 306—486.
 20. Русский позитивизм: Лесевич, Юшкевич, Богданов. — СПб. : Наука, 1995. — 362 с.
 21. Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат. Т. 40. — 7-е изд. — М. : Изд. Рус. библиогр. ин-та Гранат, [1926]. — 648, 658 стб.